

О. І. Вербіцька
кандидат філософських наук

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

м. Київ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХІВНИХ
РЕСУРСІВ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЯХ: ВІТЧИЗНЯНИЙ
ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД**

Проблема репрезентації архівних ресурсів і бібліотечних фондів України в останні десятиліття набула нових орієнтирів і нового змісту. Здобуття державою незалежності, її вступ до нових міжнародних організацій та налагодження дипломатичних відносин відбувалися одночасно з піднесенням духовних цінностей українського народу. Перед українським суспільством та державою постало також завдання пристосування до нових реалій глобального інформаційного співтовариства, що відкриває величезні можливості соціально-економічного, наукового та культурного розквіту¹. Розбудова суспільства знань неможлива без загального доступу до інформаційно-комунікаційної інфраструктури, що на даний час становить певну проблему. Цією проблемою охоплюються, зокрема, такі аспекти, як:

- збереження знанневих ресурсів (освітніх, наукових) у цифровому вигляді та безперешкодний доступ до них;
- збереження та надання доступу до світової і національної культурної спадщини шляхом оцифрування та розміщення в загальнодоступних комунікаційних мережах;
- створення можливостей для тривалого навчання, в тому числі дистанційного та самонавчання, з використанням інформаційно-комунікативних технологій;
- безперешкодне та зручне використання підключених до

єдиної національної мережі електронних ресурсів загальнодержавних, регіональних і місцевих навчальних закладів, науково-дослідних установ, бібліотек, музеїв, архівів тощо;

– врахування потреб та створення сприятливих умов для здобуття освіти, доступу до знань ресурсів та полегшення повсякденного життя завдяки використанню інформаційно-комунікативних технологій для різних соціальних верств населення;

– створення правових гарантій для справедливого балансу інтересів власників прав на інтелектуальну продукцію та інтересів усього суспільства в цифровому збереженні та безперешкодному доступі до культурної і наукової спадщини².

Відкритий доступ до архівної спадщини України – це сучасна практика наукової комунікації. Архіви і наукові бібліотеки України виступають місцем постійного зберігання друкованої та рукописної думки попередніх поколінь, зручним для поглиблення знань. Значна частина документів Національного архівного фонду зберігається в галузевих державних архівах: СБУ, Міністерства оборони, МВС та ін. Унікальні історичні пам'ятки та цінні документальні масиви зосереджені в Інституті рукопису й Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, в архівних підрозділах академічних Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інституту історії України, Інституту археології, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Багаті архівні фонди мають Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка, Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького, Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І.Я. Франка, Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, інші державні бібліотеки та музеї.

Документи Національного архівного фонду зберігаються також в архівних підрозділах громадських і релігійних організацій, державних підприємств, установ, а також організацій, заснованих на недержавних формах власності, у приватних зібраннях. Розгалужена мережа архівних установ, різноманітність родо-видового складу їх фондів, особливості минулого і сучасного формування документальних фондів та колекцій відбивають історичну долю України впродовж багатьох століть.

Підтримання належного фізичного стану паперової основи книжок і документів, створення сприятливих умов для їх використання залишаються одними з головних завдань архівних установ і бібліотек, де зберігається дорогецінне, накопичене протягом століть знання. В цьому полягає місія наукових бібліотек і архівів в усьому світі в нову еру інформаційної технології і цифрових комунікацій, нині настав їх час виконувати роль і функції центрів інформації XXI ст. Проблеми збереження фондів приділяється велика увага, постійно проводяться профілактичні та консерваційні заходи.

Відомо, що розробка та впровадження сучасних інформаційних технологій в архівній галузі, темпи їх розвитку в сфері обліку та використання ретроспективної документної інформації серйозно відстають від інших галузей. Активна розробка архівних інформаційних систем в Україні розпочалася лише у 1998 р. на виконання Закону України “Про Національну програму інформатизації”, а також Розпорядження Президента України 2000 р. “Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи”, в якому передбачено створення автоматизованих баз даних архівної інформації. Державна програма „Національна архівна інформаційна система „Архівна та рукописна україніка” стала теоретично-методологічною основою інформатизації галузевої архівної служби.

Загалом архівні ресурси України представлені на веб-порталі „Архіви України” – офіційному веб-сайті Держкомархівів України, який було створено 24 грудня 2000 р. відповідно до Указу Президента України від 31 липня 2000 р. „Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні”, а також Розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 р. „Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи” як основний державний інформаційний ресурс глобальної комп’ютерної мережі Інтернет в архівній галузі та в архівній інформатизації.

Інформацію, представлену на архівному порталі України, зосереджено в 20-ти розділах, внутрішньо пов’язаних посиланнями. Основою архівного порталу є рубрикатор, де подано інформацію про: архіви та архівні установи України, а саме: ДКАУ, УНДІАСД, 8 центральних державних, 28 місцевих, 8 галузевих державних архівних установ, відомчих архівних установ; нормативну базу (містить понад 560 повнотекстових нормативно-правових доку-

ментів); галузеві програми; відомості про доступ до документів та до допоміжного апарату; зарубіжну україніку; архівну освіту в Україні. Також у рубрикуванні розміщено актуальну інформацію стосовно путівників та інших довідників, що побачили світ у серії „Архівні зібрання України” (понад 10 тис. екранних сторінок в он-лайнному режимі); представлено рубрику „Документальні виставки on-line”; він репрезентує своїм користувачам відомчі періодичні видання, web-бібліографію України тощо. Інформацію в рубриках структуровано. Користувачу надається можливість переходу безпосередньо до сторінок кожної установи, де подано відомості про історію архіву, його фонди, науково-довідковий апарат, міжфондові та фондові покажчики, перелік оглядів, інформацію щодо науково-довідкової бібліотеки та бібліографію. Головні та актуальні рубрики порталу опрацьовано і репрезентовано англійською мовою. Щомісячно на сервері архівного порталу реєструється 5–6 тис. користувачів.

Побудова сайту та організація ресурсів веб-сайтів та веб-порталу враховують логічну структуру функцій архівної системи, яка складається з різних рівнів ресурсів та системи управління цими ресурсами. У ресурсах можна виокремити чотири складові моделі організації інформаційних ресурсів сайту: інформація про організацію та діяльність системи; законодавча та нормативно-правова інформація; блок супутньої інформації (інформація про навчальні заклади, архівні громадські об'єднання України); наукова та науково-інформаційна діяльність архівних установ і питання використання архівної інформації. Інструментальні засоби архівного порталу забезпечують можливість управління переходів з однієї веб-сторінки на іншу, пошуку документів, що зберігаються на веб-порталі; тут подається інформація про архівні установи для тих, хто планує працювати в цих установах з дослідницькою метою. Таким чином, необхідно зазначити, що офіційний портал “Архіви України” став потужним сегментом електронних інформаційних ресурсів держави та реальним кроком на шляху формування в Україні інформаційного суспільства.

У майбутньому, як нам видається, веб-портал має розширити свої сервіси: для репрезентації баз даних документальної спадщини України в інформаційному просторі необхідно створити якісно новий інформаційний ресурс у вигляді електронної версії баз даних пофондового рівня, що стане вагомим внеском у поширенні ін-

формаційних даних; розробити зворотний зв'язок із користувачами, можливо, сторінку для інтерактивного обговорення актуальних питань; здійснити зв'язок з єдиною електронною архівною мережею державних органів, що має бути створена згідно з Державною програмою інформатизації України "Електронна Україна" на перспективу до 2010 р. Архівні ресурси України мають інтегруватися до Національної архівної інформаційної системи, що нині створюється, за єдиними принципами описування документів.

Однією з найважливіших проблем сучасних інформаційних систем є те, що вони перебувають у безперервному розвитку, значною мірою стихійному. Тому майже у всіх країнах, де створюються електронні архівні ресурси, виникає необхідність формування концепції побудови цих ресурсів та організації їх функціонування. Тому, безперечно, важливо вивчати здобутий досвід закордонних архівних установ у сфері інформаційно-комунікативних технологій (особливо – форми репрезентації ресурсів, структури гіпертекстової побудови, концептуальні засади використання інформації тощо).

Рівень організації сайтів у різних країнах суттєво відрізняється. Одні веб-сайти надають лише контактну інформацію, інші – крім контактної та довідкової інформації, містять нормативно-правову, довідкову інформацію та відомості про міжнародне співробітництво. Деякі веб-сайти додатково надають інформацію про послуги, що пропонуються тією чи іншою установою, зокрема щодо генеалогічних розшуків. Так, у російських архівних сайтах в основному подається інформація про установу та номенклатура послуг. Часом подаються науково-інформаційні ресурси законодавчого характеру, сторінки про профільні видання та архівну періодику, інформація про наради, конференції, хроніка поточних подій. Така важлива складова, як змістовні відомості про фонди і документи російських архівів, переважно залишається нерозробленою.

Велику роботу по переведенню документообігу в цифрові інформаційно-комунікативні системи здійснює Бундесархів (Федеральний архів, Німеччина). Його досвід у цьому питанні є особливо вагомим і має бути уважно вивчений. Тут розробляються нові спеціальні digital-процеси і реалізуються спеціальні проекти; ці проекти мають федеральне фінансування і проводяться в співробітництві з іншими архівними управліннями та установами Німеччини. На базі Бундесархіву Німеччини було організовано робочу групу "Наради представників органів влади та федеральних уста-

нов “Bundesarchiv – електронні проекти”, що стала визначальним органом у таких сферах:

- переведення паперового документоутворення на електронні системи обробки процесів;
- процес введення в дію електронного документоутворення;
- питання страхування та стандартизації електронного документоутворення.

Таким чином, “Наради представників органів влади та федеральних установ” прагнуть підтримати установи Федерації у впровадженні в обіг електронних систем обробки документоутворення. Метою є здійснення економічно прогресивного і ефективного в обігу процесу переведення паперового документоутворення до електронного варіанту ведення діловодства та оптимальне співробітництво між федеральними установами і Федеральним архівом (§2 абз. 10 Закону про Федеральний архів Німеччини, зміненого 05.09.2005, BGBl. I, S. 2722).

Згідно з цим великим проектом було заплановано переведення до електронного варіанту 150 тис. документів, що загалом відповідає бл. 143 архівним фондам. Було здійснено електронне конвертування картотек і каталогів із загальним обсягом приблизно 74 тис. 700 од. реєстрації. До цього електронного каталогу увійшли усі види пошукових систем – каталоги, картотеки та покажчики, машинописні та писані від руки. На 2005 р. 4 тис. 400 справ та відповідно баз даних передбачалося зробити досяжними у режимі on-line. На даний час значну частину online-каталогів встановлено в Інтернеті, і вони доступні для користувачів у будь-який час. Також вже опрацьовано справи фондів: DY 13 Ліги дружби народів, DY 34 Правління союзу Вільного Німецького об’єднання профспілок (FDGB) і DY 52 Профспілка м. Вісмут – у цілому 49 тис. 640 документів, що увійшли до баз даних. Робота над створенням файлів баз даних продовжується. Все більше користувачів звертаються до існуючого online-Findbücher – пошукової системи Федерального архіву, що представлена у інтернет-технологіях. Статистика відвідувань сайту підтверджує, що дана можливість отримувати інформацію в режимі on-line про фонди архіву охоче використовується. Так, за друге півріччя 2005 р. в середньому було 17 тис. 800 візитів на місяць, з тенденцією до наростання. Для співробітників для внутрішнього використання на 2006 р. доступні вже всі картотеки фондів, що полегшує їм пошук та подальшу

роботу.

Робота над цим проектом проходила так. Для конверсії в Федеральному архіві спочатку цифровою камерою були відзняті картотеки та справи. Сканування виконувалося в формі кольорових фотографій, які потім зберігалися в форматі електронних зображень JPG – для обліку та в форматі 300 dpi TIF – з метою контролю. Ці зображення переносилися на потужний комп'ютер для наступної обробки. Після декількох контролів якості файли поверталися в обумовленому форматі XML до Федерального архіву.

У виробничому процесі відбувається адаптація файлів XML до стандарту EAD (Encoded Archival Description). Це – міжнародний стандарт, який знаходить все більше поширення в архівах і бібліотеках, оскільки він надає широкі можливості для ілюстрації всіх елементів пошукових систем. Адаптація відбувається незадовго до завершення роботи над обробкою баз даних; з січня 2006 р. всі завершені файли надходять від фірми “Editura”, що займається ними, в форматі EAD. Оскільки даний проект мав успіх, наразі відбувається підготовка до подальшої конверсії баз даних. Загалом за три роки планується перевести до електронного вигляду 600 тис. документів. У процесі інформатизації Федеральний архів здобуває неоціненну компетенцію в цій сфері, що буде застосована також при подальших інтернет-проектах.

“Центр історичних досліджень „Хаген” з великим галузевим порталом „Клію-онлайн” (до нього входять Інститут історії Німеччини, Гумбольдт-університет м. Берліна) та „Historicum.net” (Історичний інститут, Кельнський університет). У галузі історії земель Німеччини „Історичний центр Хаген” підтримує співробітництво з інтернет-порталом Вестфальської історії (Вестфальський інститут регіональної історії, м. Мюнстер).

Портал „Клію-онлайн” – чи не найбільший інтернет-ресурс у галузі гуманітарних наук Федеративної Республіки Німеччини. Його партнерами є:

- Берлін-Бранденбурзька академія наук, м. Берлін
- Федеральний архів Німеччини (Бундесархів)
- Державна бібліотека, м. Берлін
- Гумбольдт-університет, м. Берлін
- Державна бібліотека та університетська бібліотека м. Геттінгена

- Центр історичних досліджень, м. Потсдам

- Бібліотека освітнього історичного дослідження
- Центр міжнародної спеціально-наукової історичної інформації H-Soz-u-Kult (11 тис. учасників з наукових установ Німеччини, Австрії, Швейцарії).

У 2004 р. Федеральний архів з метою посилити обсяг архівних компонентів у межах порталу об'єднання „Кліо-онлайн” прилучився до цієї організації. Завдяки цьому архівна база даних має стати ще потужнішою – система метапошуку „Metasuchmaschine” „Кліо-онлайн” реалізує найширші можливості доступу та репрезентує більшість освітніх та наукових порталів Німеччини і міжнародних організацій. В наступному році співробітниками „Кліо-онлайн” робота буде вестись у напрямі створення метакаталогу пошукових засобів „Metakatalogs Findmittel”.

Користувачі „Кліо-онлайн” завдяки посиланням мають доступ до архівів і до бібліотечних каталогів Німеччини. Внаслідок цього при науковому пошуку користувачі отримують дуже широкую інформацію про фонди та відповідно – значну економію часу та сил. Таким чином, користувачі можуть краще організувати роботу й істотно скоротити своє перебування в архіві. Звичайно, в пошуковій системі метакаталогу вказано лише маленьку частину інформації про фонди архівів, і для подальшого ознайомлення користувач надалі працює в архівах. Проект було розпочато з 1 травня 2005 р., і він повинен зв'язати переважну частину архівів Німеччини єдиною системою пошуку. На тривалий термін запланована також аналогічна робота із заповнення банку даних у самих архівних установах Німеччини.

Варто відзначити й співробітництво – з метою створення загальнодоступного масиву знань, особливо в інтересах країн, що розвиваються, на основі величезного обсягу інформації, одержуваного за допомогою здійснення проектів і програм в галузі соціально-економічного розвитку, – в рамках системи Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО. Загалом у реєстрі архівів/репозитаріїв відкритого доступу (<http://archives.eprints.org/>) на сьогодні міститься 468 архівів з понад 40 країн світу, що свідчить про бурхливий розвиток цього засобу інформаційних систем.

Важливо підкреслити, що перехід до цифрової форми збереження документів є прогресивним способом тривалого збереження інформації. Але він вимагає прийняття довготривалої стратегії, яка б враховувала всі тонкощі створення, поновлення чи репре-

зентації документів в електронному вигляді в інформаційному просторі. Це має бути зроблене з таких причин:

- на сьогодні існує багато різновидів апаратних та програмних можливостей, які мають забезпечувати доступ до змісту документів;

- пристрої збереження мають гарантувати прочитуваність даних, якій би обробці вони не були піддані;

- має бути гарантована постійність збереження архіву;

- має бути гарантоване правове забезпечення ексклюзивності власності на цифровий продукт, авторських та видавничих прав;

- презентація чи поновлення даних може здійснюватись високопрофесійними спеціалістами в своїх галузях.

До вироблення цієї стратегії повинні бути залучені всі зацікавлені сторони: хранителі, архіваріуси, бібліотекарі, інженери-програмісти та ін. Прогресивним рішенням у такому випадку було б створення міждисциплінарної групи для започаткування та обслуговування цифрового архіву. При цьому в фокусі уваги такі завдання:

- визначення потреб користувачів;

- встановлення правил організації та класифікації, а саме – визначення одиниці документа та категорій його визначення;

- відбір та ідентифікація даних та документів, що підлягають цифровому збереженню;

- визначення стандартів і специфікацій, що будуть застосовані для забезпечення незалежності даних від носіїв та слугуватимуть гарантією стійкості їх репрезентації;

- вирішення правових питань відносно прав власності на колекції, їх поширення та умови використання;

- встановлення відповідальності на кожній стадії конверсії;

- здійснення контролю виконання програми і ліквідації помилок;

- створення надзірнього технологічного центру для вивчення проблем та наступного залучення в практику нових розробок у галузі інформаційно-комунікативних систем;

- визначення політики в галузі підготовки спеціалістів та внутрішньої інформації;

- обмін інформацією та вивчення передового досвіду інших установ³.

Крім того, при існуючому багатстві стандартів і норм, необхідно обирати формати збереження даних, що засновуються на загальнодоступних, багатоплатформових міжнародних стандартах,

таких, як текстові формати CGM – метафайл комп'ютерної графіки, AVI – розширені візуальні інтерфейси, RTF – розширений текстовий формат, PDF – формат документа, який переноситься зі збереженням його візуальних ознак, XML – розширений формат розмічування, HTML – формат розмічування гіпертексту тощо. Для нерухомих зображень, до яких належать текстові документи, в точковій презентації найбільш широко розповсюджені такі формати: TIF, що має справу з даними, отриманими після сканування, GIF, що працює з додатками Інтернет, JPEG, формат стиснення даних, який стає основним в Інтернеті.

Отже, архіви, оскільки вони є результатом діяльності суспільних організацій, формують суспільну та історичну спадщину першочергового порядку, що робить можливим передачу майбутнім поколінням відбитків діяльності, як державної влади, так і народів та окремих груп. Можливості цифрових технологій найяскравіше проявляються в пошуку необхідних документів в електронному архіві – при використанні цифрових технологій можна миттєво віднайти документ без допомоги архівного співробітника, що мав би знайти цей документ на полиці сховища. Збереження цифрових документів як історико-культурної та наукової національної спадщини вимагає нових форм організації, нових методів роботи і нового способу мислення. Ці програми мають включати не лише технічні аспекти, а й спеціальну підготовку, яка дозволить персоналу адаптуватися до мінливого середовища і до тих змін у напрямі діяльності, які воно обумовлює.

Архіви у відкритому електронному доступі – це сучасна система організації студій для співробітників наукових і освітніх організацій, студентів і дослідників, яка гарантує доступ, прозорість і швидкість у копійчій науковій роботі. Це – допомога в комунікації, викладацькій діяльності, публікації результатів наукової діяльності, тобто забезпечення відкритості для громадськості історико-культурної спадщини. Це, зрештою, засіб дистанційного доступу для студентів і фахівців до першоджерел та кваліфікованих історичних досліджень. Слід відзначити, що складність збереження цифрових документів не можна порівнювати з вартістю збереження, і установи повинні працювати одночасно з двома типами документів: тими, що знаходяться на традиційних носіях, і тими, що є нематеріальними. Технології збереження цифрових документів, звичайно, вимагають фінансів, але вони неспівставні з ціною

втрати цих матеріалів для суспільства у випадку, якщо такі системи не будуть створені.

Як **висновок** необхідно зазначити, що репрезентація архівів в інформаційно-комунікативних системах робить можливими оперативну роботу з цифровим змістом, широкий і виокремлений доступ читачів, легкість пошуку потрібних текстів, забезпечує потужну аудиторію користувачів; також інтеграцію до глобальних наукових баз даних; вони зменшують наукову ізоляцію і створюють нові можливості для спільних наукових проектів. Тому такий підхід до використання документальної спадщини – дуже перспективний напрям роботи, що набуде в майбутньому широкого використання.

Результатом вирішення цих актуальних проблем інформатизації архівних ресурсів України та їх репрезентації в інформаційно-комунікативних технологіях буде якісно новий крок у задоволенні універсальних інформаційних потреб українського суспільства в інтересах розвитку науки, освіти, культури та управління. Також він стане вагомим внеском в інформаційний супровід процесу соціально-економічних реформ у нашій країні, підтримкою в інноваційній діяльності. Належне представлення в глобальних інформаційних мережах національних інформаційних, і саме рідкісних архівних ресурсів приведе до формування позитивного іміджу України в світовому співтоваристві.

Архівні установи України: Довідник / Автори-укладачі О.І. Алтухова, С.І. Андросов, Л.С. Анохіна та ін. – К., 2000. – 260 с.

Окинавская хартия глобального информационного общества / Україна на шляху до суспільства знань: освіта, наука, культура. – К., 2005.

Пазюк А.В., Марусов А.Ю. Розширення доступу до знань – стратегічне завдання державної політики розбудови суспільства знань в Україні // Україна на шляху до суспільства знань: освіта, наука, культура. – К., 2005.

Формирование и сохранение культурного наследия в информационном обществе. – СПб., 2004. – 112 с.

Закон України “Про національну програму інформатизації” № 74/98-ВР від 4 лютого 1998 р. [Електрон. ресурс].– http://194.44.105.98/law/98_inf.html.

Концепція Програми інформатизації НАН України: Затверджено

Розпорядженням Президії НАН України від 27.02.2004 р. № 146 [Електрон. ресурс]. – <http://www.nas.gov.ua/ua/mainold.html>.

Завдання Програми інформатизації НАН України на 2004–2008 роки: Затверджено Розпорядженням Президії НАН України від 27.02.2004 р. № 146 [Електрон. ресурс]. – <http://www.nas.gov.ua/i/040227/zavd.htm>.

Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського на 2005–2010 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1085 від 25 серпня 2004 р. [Електрон. ресурс]. – http://194.44.105/98/law/04_dprnb.html.

Костенко Л.Й. Презентація Державної програми розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського на 2004–2010 рр. [Електрон. ресурс]. – http://194.44/105.98/new/04_kiev/kostenko.html.

<http://archives.eprints.org/>

<http://www.archives.gov.ua/>

<http://www.bbaw.de/>

<http://www.bundesarchiv.de/>

<http://www.clio-online.de/>

<http://www.hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/>

<http://www.unesco.org/>

¹ Окинавская хартия глобального информационного общества / Україна на шляху до суспільства знань: освіта, наука, культура. – К., 2005. – С. 48.

² *Пазюк А.В., Марусов А.Ю.* Розширення доступу до знань – стратегічне завдання державної політики розбудови суспільства знань в Україні // Україна на шляху до суспільства знань: освіта, наука, культура. – К., 2005. – С. 6.

³ Формирование и сохранение культурного наследия в информационном обществе. – СПб., 2004. – 112 с. – С. 78–79.